

שלהי מאות קיצם של עידנים

עורך יוסף קפלן

שלהי מאות – קיצם של עידנים

שלהי מאות – קיצם של עידנים

עורך

יוסף קפלן

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן
פרופ' רוברט ליברלס, פרופ' מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכות המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית
אריאלה שקדי

התקין והביא לדפוס
יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע
משרד החינוך, התרבות והספורט

מסת"ב 965-227-198-5 ISBN

מספר קטלוגי 185-515 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשס"ה
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר מחשב ועימוד: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7	מבוא	יוסף קפלן
11	'סוף העידן' או 'סוף המחזור' – תגובותיהם של הוגים סיניים למשבר הפוליטי של אמצע האלף הראשון לפני הספירה	יורי פינס
35	מחזורי זמן ומנייני שנים ביפן	בן-עמי שילוני
47	על המסורת האפוקליפטית המוסלמית	עופר לבנה-כפרי
67	היובל במיסטיקה היהודית	משה אידל
99	חשובי קץ הימים בחיבור 'מצודת האמונה' של אלונסו דה אספינה	עליזה מיוחס ג'ניאו
111	קיצם של עידנים – מציאות או המצאה?	משה סלוחובסקי
129	משיחיות פוליטית בצרפת במאות ה־16–17	אלכסנדר יאלי הרן
145	המאה ה־18: מאה עם סוף	פניה עוז-זלצברגר
159	התקווה לשנת ה'ת"ר: בין אופטימיזם ליברלי לחרדות אורתודוקסיות	ישראל ברטל
173	סוף המאה ה־19 בתרבות הרוסית והשלכתו על הציונות	חמוטל בר-יוסף
185	'עבור המחר או האף-פעם': משבר ומודרניות אצל מלארמה (1842–1898)	יהושע אלקולומברה
203	דמדומי תרבות שוקעת: 'בית בודנברוק' מאת תומס מאן – ספר של 'סוף מאה'	בלהה רובינשטיין
211	תבוסה צבאית וחשבון נפש לאומי: ספרד בצל ה'אסון' של 1898	רענן ריין
227	סיומה של המאה המאה ה־19 'מלמטה': תרבות ודימויים פופולריים באנגליה ובגרמניה על ספה של המאה ה־20	עודד היילברונר
251	'כיונק הנושך שדי אמו': פוסט־השכלה בקץ המאה ה־19	שמואל פיינר
291	ניוון פוליטי משלהי המאה ה־19 ועד לנאציזם	דנה אריאלי-הורוביץ

317	בחזרה לעתיד – נבואות נטולות היגיון ותחזיות מדויקות	ארנון גוטפלד
343	הרהורים על מעברי המאות, על היסטוריציזם ועל המאבק בנאורות	זאב שטרנהל
367	קץ המודרניות בהגות הפוסט־מודרנית	דוד אוחנה
399		מפתח

מבוא

הדרך שבה ציוויליזציות, דתות וחברות מתייחסות אל הזמן ההיסטורי היא אחת התופעות המרתקות בתולדות האנושות והיא משקפת את המשמעות ואת התכלית שהן מעניקות לקיומן. התייחסויות ליניאריות ומחזוריות אל הזמן משמשות בערבוביה ברוב החברות האנושיות, אם כי בשינוי הדגשים. הדתות הלא-מונותיאסטיות הבליטו לרוב את מחזוריות הזמן הנע במעגלים, לעומת הדתות המונותיאסטיות, שהדגישו יותר את התפיסה הליניארית שלפיה הזמן, שהחל בנקודה מסוימת, ממשיך לנוע בכיוון אחד. ביהדות, בנצרות ובאסלאם מצאה התפיסה הליניארית את ביטוייה החריפים ביותר במסורות האסכולוגיות שהדגישו את חזון קץ-הימים ואת כינונו של סדר עולם חדש בעידן המשיח.

בעולם המודרני הפכו לעתים הביטויים 'קיצם של עידנים', 'שלהי המאה', 'סוף האלף' ודומיהם למטפורות המשקפות חרדות אפוקליפטיות אך גם ציפייה ותקווה לזמנים טובים יותר.

לעומת המושג 'מילניום' (millennium), אלף שנים, שקנה לעצמו אחיזה עמוקה בתודעה האירופית משכבר הימים, המושג *siècle, century, saeculum* במשמעותו הקלנדרית כיחידה בת מאה שנים הוא חדש למדי. במשך תקופה ארוכה הייתה הוראתה של המילה *saeculum* דור, עידן או תקופה בעלת משך זמן משתנה. גם לביטוי *fin de siècle*, 'שלהי מאה', הייתה משמעות שונה מזו שהשתרשה במאה ה-19. כשהתיאולוג הפרוטסטנטי היינריך בולינגר דרש בציריך בשנת 1557 על ה-*fin du siècle* הוא התכוון ליום הדין ולאחרית הימים. רק לקראת סוף המאה ה-17 החלו להשתמש במושג 'מאה' במשמעות ההיסטורית והכרונולוגית המודרנית ורק אז החלו להשוות בין המאה דאו לבין קודמותיה. בעיתון הצרפתי הפופולרי *Mercur galant* כתבו בדצמבר 1699 כי המאה שבפתח מעוררת מחלוקת: 'יש הטוענים שהיא עומדת להתחיל, ואחרים גורסים שהיא תתחיל רק ב-1701'.¹

רק עם הנהגת המאה הקלנדרית בתרבות האירופית יכול היה להיווצר הזיהוי המלאכותי בין קיצם של עידנים וסופן של מאות. בשנת 1700 נתן המשורר והמחזאי האנגלי ג'ון דרידן (Dryden) ביטוי לתחושת חילופי הזמנים שנתלוותה לסיומה של

1 לקוח מתוך: E. Weber, *Apocalypses. Prophecies, Cults and Millennial Beliefs throughout the Ages*, London 1999, p. 13

המאה ה־17: 'עידן ישן הגיע לקיצו / זה הזמן להתחיל עידן חדש' ('Tis well an Old / Age is out / And time to begin a New').²

אך מטבע הלשון 'שלהי המאה' – fin de siècle – נכנס לשימוש רק במאה ה־19, בימים שבהם ההיסטוריה החלה להתפתח כדיסציפלינה מחקרית וכבשה לעצמה מעמד מעצב בתרבות המערבית. לקראת חילופי המאות דאו החריפה ההרגשה שהציוויליזציה המערבית נתונה במשבר עמוק שעה שלכאורה נתגלעו בה סימני הזדקנות, ניוון והתפוררות.

סוף המאה ה־20 הדליק את דמיונם של רבים וברחבי תבל נתעוררו מחדש ציפיות וחרדות ישנות. הפעם מדובר היה ב'סוף מאה' שהוא גם 'סוף האלף', ובארצות שונות אף נוסדו קרנות מיוחדות לטיפול פרויקטים בעלי דמיון לקידום מטרות כלכליות, חברתיות ותרבותיות לקראת האתגרים של העידן החדש. אך לצד ביטויי ההתלהבות והאופטימיות בעקבות פריצות הדרך המפליגות של הטכנולוגיה והרפואה, הושמעו גם נימוט של ייאוש ודכדוך לנוכח הסכנות האיומות האורבות למין האנושי: כוכב שביט שזוהה על־ידי מדענים בשנת 1992, אשר עלול להתנגש בכדור הארץ בשנת 2016; התפשטות מגיפת האיידס המכלה אוכלוסיות שלמות בארצות מסוימות; ההתחממות הכוללת והשינויים האקלימיים שעשויים לשנות את פני כוכב הלכת שלנו, וכמובן הנשק הלא־קונבנציונלי המאיים להחריב את העולם. אך לכל אלה יש להוסיף גם את השינויים המדיניים ובראשם התפוררות האימפריה הסובייטית וקיצה של המלחמה הקרה, ולצדם קריאות התיגר האידיאולוגיות החדשות המכרזות על קץ ההיסטוריה, על כשלון פרויקט הנאורות, על ביקורת הלוגוצנטריזם, על תחילתו של העידן הפוסט־מודרני, וכדומה.

היסטוריונים אמורים כמובן לדעת יותר מאחרים כי הזמן הקלנדרי הוא יצירת אנוש מלאכותית וכי לשלהי מאות כשלעצמם אין שום משמעות מיוחדת, לא היסטורית ולא מטפיסית. אלא שבמאות האחרונות כבש לעצמו הזמן הקלנדרי מקום מרכזי במודעות החברת שנוקקת לו והוא משפיע על הדרך שבה הן תופסות את מקומן בהיסטוריה. מסתבר שקסם הזמן הקלנדרי גרם למעידתם של לא מעט היסטוריונים, שנכשלו לא אחת בהערכת תחושת 'שלהי המאה' המודרנית לתקופות קדומות יותר. כך לדוגמה בשנת 1996 ערכו ההיסטוריונים א' בריגס וד' סנואמן ספר מעניין כשלעצמו, בהשתתפות חמישה חוקרים חשובים נוספים, ובו נעשה ניסיון להציג את 'שלהי המאות' (fins de siècles, ברבים!) בתולדותיה של בריטניה, מאז המאה ה־14 ועד למאה ה־20.³

2 מתוך: Th. K. Rabb, *The Struggle for Stability in Early Modern Europe*, New York 1975, p. 3. על־פי:
3 A. Briggs and D. Snowman, *Fins de Siècle. How Centuries End 1400–2000*, New Haven–London 1996

חיבור דומה באופיו נתפרסם בספרד ב־1999, ובו נטלו חלק שבעה מומחים דגולים להיסטוריה הספרדית שהציגו את 'שלהי המאות' הספרדיים מאז ימי המלכים הקתוליים ועד לסוף המאה ה־20.⁴ עורך הקובץ הזה, ריימונד קאר, מסכים אומנם שלספרדים במאות ה־16 וה־17 לא הייתה אותה תחושה של "שלהי מאה" שהייתה מנת חלקם של הספרדים ושל אירופאים אחרים בשנת 1900.⁵ אך יחד עם זאת הוא הגיע משום מה לידי מסקנה, כי בכל שלהי המאות הנידונים בספר 'נתקיימה התרחשות מרוכזת של אירועים חשובים בטווח זמן קצר'.⁶ גם עורכי הספר על שלהי המאות באנגליה מצאו לנכון להדגיש, כי 'מתוך הפרספקטיבה שלנו אי אפשר שלא להבחין כיצד בכל אחת מהתקופות הנידונות בספר זה נתקיימה אכן תחושה של סוף עידן'.⁶

הנחת היסוד של מארגני הכנס של החברה ההיסטורית הישראלית ומרכז זלמן שזר 'סופי מאות – קיצים של עידנים', שהתקיים בירושלים בסוף המאה ה־20, הייתה שונה. הם נזהרו שלא להליכש את המשמעות המודרנית של ה־fin de siècle על המאות שקדמו למהפך הקלנדרי של שלהי המאה ה־17. עיקר מטרתו של הכנס הייתה לבחון התייחסויות שונות למחזורי זמן ולקיצים של עידנים בציוויליזציות ובדתות שונות ולהתמקד במשמעות ההיסטורית, התרבותית והמטפורית של ה־fin de siècle בשלוש המאות האחרונות, ובמיוחד במאה ה־19, שבה הומצא המושג על משמעויותיו השונות והמגוונות.

רוב ההרצאות שהושמעו בכנס מכונסות עתה בקובץ זה. המאמרים של יורי פינס ובן-עמי שילוני עוסקים ביחס כלפי הזמן הליניארי והזמן המחזורי בסין העתיקה ובתרבות היפנית. עופר לבנה־כפרי, משה אידל ועליזה מיוחס ג'ניאו מציגים דוגמאות לדרכי החשיבה המשיחית והאפוקליפטית באסלאם, ביהדות ובנצרות של ימי הביניים, המשקפות גישות שונות כלפי הזמן בשלוש הדתות המונותאיסטיות הגדולות. משה סלוחובסקי מבקר את הדרך שבה היסטוריונים מייחסים לקיומן של תפיסות אסכטולוגיות בתקופה נתונה מעמד של גורם מניע בהיסטוריה. לעומתו אלכסנדר יאלי הרן עומד על חשיבות ההשפעה של התסיסה האפוקליפטית בעת החדשה המוקדמת על התגברות המשיחיות הפוליטית הצרפתית באותה תקופה. במאמרה על 'סוף המאה המודרני הראשון' מתמקדת פניה עוז־זלצברגר בדרך שבה סיכמו הבריטים, ובמיוחד האנגלים, את המאה ה־18 והשקיפו על סיומה. ישראל ברטל מנתח את ההתבוננויות המגוונות של נציגי מחנות אידיאולוגיים שונים ביהדות על מהלך ההיסטוריה היהודית המודרנית מתוך הפרספקטיבה של שנת ה'ת"ר, הפותחת מאה חדשה לפי המניין היהודי.

R. Carr (ed.), *Visiones de fin de siglo*, Madrid 1999 4

שם, עמ' 11. 5

Briggs and Snowman (לעיל, הערה 3), עמ' 3. 6

המאמרים של חמוטל בר־יוסף, יהושע אלקולומבר, בלהה רובינשטיין, רענן ריין ועודד היילברונר מתמודדים מתוך זוויות דיסציפלינריות שונות עם ההיבטים הרעיוניים, התרבותיים, המדיניים, והאומנותיים של ה־fin de siècle ברוסיה, צרפת, גרמניה, ספרד, אנגליה וארה"ב. שמואל פיינר פורס ביריעה רחבה את חשבון הנפש של נציגי האליטה האינטלקטואלית היהודית החילונית באירופה של סוף המאה ה־19 על מצב היהודים ועתיד היהדות. דנה אריאלי־הורוביץ בוחנת את התפיסות השונות על הניוון כפי שצמחו והתגבשו באקלים התרבותי של שלהי המאה ה־19 והתגלגלו ממנו עד לצמיחת הנאציזם. המאמר של זאב שטרנהל מצביע על קווי המאבק בין מצדדי הנאורות למתנגדיה, העוברים כחוט השני לאורך כל חילופי המאות של העידן המודרני ומטביעים את חותמם על ההיסטוריה הפוליטית והרעיונית של המאה ה־20. המאמר של דוד אוחנה, החותם את הקובץ, מציג מתוך גישה ביקורתית את קריאות התיגר הפוסט־מודרניות על פרויקט הנאורות ועומד על ההשלכות האינטלקטואליות והתרבותיות של ערעור האוניברסליות של התבונה.

יבואו על הברכה כל מי שעסקו במלאכת הכנת הספר. תודה למר צבי יקותיאל מנכ"ל מרכז ולמן שזר על הטיפול המסור, לעורכת הלשונית אריאלה שקדי, למרכזות הספר טליה יקיר, לסדרית אלה חכימי ואחרון אחרון למביא לדפוס יצחק כהן.

יוסף קפלן

'סוף העידן' או 'סוף המחזור' – תגובותיהם של הוגים סיניים למשבר הפוליטי של אמצע האלף הראשון לפני הספירה¹

האם התנסתה סין בחוויה של 'סוף העידן' או שמא מדובר בתופעה הייחודית לחלקה המערבי של היבשת האירו־אסייתית? התשובה הכמעט צפויה היא כי חוויית 'סוף העידן' זרה לתרבות הסינית. הרי המלומדים הסיניים ראו את הזמן בעיקרו כמחזורי ולא כליניארי ואת ההיסטוריה כמחזור של שגשוג ושקיעה של השושלות (*sheng shuai*, המכונה במחקר המערבי 'המחזור השושלתי'). במצב של דמיון מופגן בין עלייתן, שגשוגן, הסתאבותן ושקיעתן של השושלות הקיסריות השונות לא היה, לכאורה, מקום לסוף העידן, להתחלה חדשה, ל'נקודת האפס'. העתיד לא יכול היה להיות אלא חזרה אל העבר.²

בדורות האחרונים הצביעו החוקרים על כך, שהתפיסה המחזורית לא היתה בלעדית בסין. בקרב אינטלקטואלים מסורתיים היו לא מעטים אשר הבחינו בתמורות ארוכות הטווח המצטברות מדור לדור ואינן כפופות לחוקי המחזור השושלתי. מלבד זאת, עיון באידיאולוגיה של אגודות הסתר ושל תנועות המרי העממיות אשר זיעזעו את סין הקיסרית לאורך ההיסטוריה שלה מלמד על קיומן של אמונות משיחיות-אסכטולוגיות הדומות להפליא לאמונות מקבילות במערב. חלק מתנועות אלו האמינו, למשל, במלחמה עולמית, שבה יוכחדו כולם מלבד 'העם הנבחר' אשר יאכלס את הארץ לאחר האסונות הקוסמיים ויחדש את חיי הצדק והשוויון שהושחתו ללא היכר. במקרים מסוימים ניכרות השפעות זרות, פרסיות ומניכאיות, על אידיאולוגיות משיחיות אלו, אולם היו להן בהחלט גם מקורות סיניים אותנטיים. רעיונות אלה, על כל פנים, נותרו

1 אני מודה לד"ר מיכל בירן על הערותיה לעבודה זו.

2 לגבי תפיסת הזמן בסין, ראו: Yu.L. Krol', 'Problema Vremeni v Kitaiskoi Kul'ture I: "Rassuzhdeniia o Soli i Zheleze" Khuan Kuan'ia'" ('A Problem of Time in Chinese Culture and Huan Kuan's "Discourses of Salt and Iron"', in: *Iz Istarii Traditsionnoi Kitaiskoi Ideologii* (From the History of Traditional Chinese Ideology), ed. O.L. Fishman, Moskva 1984, pp. 53–127; ראו גם את קובץ המאמרים: *Chinese Culture*, eds. E. Zürcher and Chun-Chieh Huang, Leiden 1995.

נחלת שכבות עממיות בלבד; מעטים מקרב האליטות המשכילות אימצו את תפיסות 'קץ העולם', ומתי מעט העזו לערער על הפרדיגמה השלטת של 'המחזור השושלתי'.³ זוהו החזק בין הרעיונות המשיחיים לתנועות המרי העממיות פגעה אנושות בלגיטימיות האמונה ב'קץ העידן' בסין המסורתית. גם אלה מההוגים אשר נטו לאמץ את הגישה הליניארית אל הזמן לא ראו צורך בבניית ספקולציות על אודות העתיד הרחוק, על אודות 'התחנה הסופית' של ההתפתחות. גם הם, כמו עמיתיהם השמרנים יותר, היו מודעים למחזוריות הטבע, שבו המוות והלידה מתחלפים ללא הרף, ואילו המסגרת הכללית נותרת ללא שינוי; כך גם עלייתן ושקיעתן של השושלות הקיסריות לא יכלה לערער את היסודות הבסיסיים של המשטר האימפריאלי, שהיה זקוק לעיתים לרפורמות ולשיפוצים – אך לא להרס ולהחלפה במשטר מסוג אחר. מכאן נבעה הדומיננטיות של השיח המחזורי על פני זה הליניארי. רק המשבר המקיף של המערכות הקיסריות במאה ה-19, לצד פתיחות גוברת לרעיונות מערביים באותה עת, הביא להתנערות מן הגישה המסורתית ולחיפוש אחר פתרונות רדיקליים חדשים.

אולם האם מצב זה מתאר נאמנה את תפיסותיהם של המלומדים הסיניים לאורך הדורות? לא דווקא. לפחות פעם אחת לפני העידן המודרני הוטל ספק בנרטיב המחזורי. היה זה ברבע השלישי של האלף הראשון לפנה"ס, עת המשבר המקיף של שושלת ג'או (1045–256 לפנה"ס) הביא מלומדים רבים לחשוב כי החזרה לעבר אינה אפשרית עוד וכי 'סין' עומדת בפני עידן חדש לחלוטין. הפולמוס בין מצדדי השינוי הרדיקלי לבין אלה שהטיפו לשיקום דפוסי השלטון התקינים של ראשית ימי ג'או עיצב

3 לגבי אידיאולוגיות המורדים בסין, ראו: E. Zürcher, "‘Prince Moonlight’: Messianism and Eschatology in Early Medieval Chinese Buddhism", *T'oung Pao*, 68 (1982), pp. 1–59; Ye.B. Porshneva, *Ucheniie Belogo Lotosa* (The Teaching of the White Lotus), Moskva 1972, pp. 8–77; S. Naquin, *Millenarian Rebellion in China: The Eight Trigrams Uprising of 1813*, New Haven 1976; Barend J. ter Haar, *The White Lotus* *Teaching in Chinese Religious History*, Leiden 1992. על ההשפעות האירניות והמניכאיות על אידיאולוגיות המורדים בסין, ראו: Ye.B. Porshneva, 'Transformatsiia Drevneiranskogo Kul'ta Boga Mitry v Rannekhristianskikh Sektakh I Tainykh Obshchestvakh Srednevekovogo Kitaiia' ('Transformation of Ancient Iranian Mitra Cult in Early Christian Sects and Medieval Chinese Secret Societies', in: *Kitai: Istoriia, Kul'tura i Istoriografiia* (China: History, Culture and Historiography), ed. N.Ts. Munkuev, Moskva 1977; Samuel N.C. Lieu, *Manichaeism in Central Asia and China*, Leiden 1998, pp. 126–176 et passim

4 השימוש במונח 'סין' לגבי התקופה הטרנס-קיסרית הוא אנכרוניסטי; אני משתמש בו להלן רק מטעמי נוחות. הכוונה כאן ולהלן בעיקר למדינות שהתקיימו בעמקים של הננה הצהוב והיאנג'דוה.

תגובותיהם של הוגים סיניים למשבר הפוליטי של אמצע האלף הראשון לפנה"ס

במידה רבה את השיח של ימי 'מאה האסכולות',⁵ כפי שנהוג לכנות את המאות ה-5–3 לפנה"ס בסין. נצחון הקו הליניארי הביא לתופעה המרתקת של שושלת צ'ין קצרת הימים (Qin, 221–207 לפנה"ס), אשר ניסתה בשורה של צעדים חסרי תקדים להביא לגאולה כאן ועכשיו. צ'ין היתה השושלת היחידה בהיסטוריה הסינית אשר חרטה על דגלה ניתוק מן העבר ולא המשכיות, ומכאן ראוי לבחון את פועלה על רקע השיח האינטלקטואלי שקדם לאיחוד הקיסרי בשנת 221 לפנה"ס.

א. המורשת של ג'ואו: 'הצו השמימי' והמחזור השושלתי

בשנת 1046 לפנה"ס מיגר בית ג'ואו בראשות המלך וו (Wu Wang, מת בשנת 1044 לפנה"ס) את המדינה אשר נהנתה עד אז ממעמד דומיננטי בצפון סין ובמרכזה דהיו, מדינת שְאָנְג (Shang, בערך 1570–1046 לפנה"ס). היה זה ניצחון חסר תקדים, שכן שְאָנְג, אשר שליטיה טענו לקשר ישיר עם האל העליון, די (Di), באמצעות רוחות אבותיהם, נהנתה עד אז מלגיטימציה דתית בלתי מעורערת. משום כך היו שליטי ג'ואו צריכים למצוא תירוץ נאות לכך שתפסו את השלטון. חיפושם אחר הלגיטימציה הביאם לעיצוב אושיות התרבות הפוליטית הסינית המסורתית.⁶

מנהיגי ג'ואו, ובראשם אדריכל מדינת ג'ואו הצעירה, הדוכס מג'ואו (Zhou Gong, מת בשנת 1037 לפנה"ס), טענו כי מיגרו את שְאָנְג על פי צו מן האל העליון, השמים (Tian), אשר ציווה עליהם להעניש את השליט הרשע האחרון של שְאָנְג. רעיון 'הצו השמימי' (tian ming) היה ככל הנראה חדש לתושבי העולם הסיני דאז. כדי לחזק את טיעוניו השנויים במחלוקת נוקק הדוכס מג'ואו להוכחות מן העבר. הוא הזכיר הן לראשי שְאָנְג המובסים והן לבעלי בריתו כי תפיסת שלטון בכוח, בהסתמך על 'הצו השמימי', לא היתה דבר חסר תקדים בהיסטוריה הסינית. אדרבה, מאות שנים קודם לכן מיגרו אנשי שְאָנְג את הממלכה הדומיננטית הקודמת במישור הסיני המרכזי, ממלכת סִיָּא (Xia, בערך 1900–1570 לפנה"ס). בשורה של נאומים והצהרות, אשר לימים קובצו לספר הקנוני, 'ספר התעודות' (Shu jing), עיצב הדוכס מג'ואו את תפיסת ההיסטוריה של בני דורו. על פי גישה זו, התברכה שְאָנְג בראשית דרכה, כמו סִיָּא קודם לכן, בשליטים רבי סגולה (de, הכוונה גם ל'כוח', 'כאריזמה', וגם ל'מידת מוסר'), אשר התנהגותם המופתית זיכתה אותם בצו השמימי. מאוחר יותר, עת הידרדרה סגולת

5 'מאה האסכולות' – מונח מקובל לכלל ההוגים שפעלו בסין במאות ה-5–3 לפנה"ס. לגבי תכנים רעיוניים של זרמי מחשבה עיקריים, ראו: A.C. Graham, *Disputers of the Tao*, La Salle 1989; B.I. Schwartz, *The World of Thought in Ancient China*, Cambridge 1985

6 להיסטוריה פוליטית ואינטלקטואלית של ג'ואו המוקדמת, ראו, למשל: Ed.L. Shaughnessy, 'Western Zhou History', in: *The Cambridge History of Ancient China*, eds. M. Loewe and Ed.L. Shaughnessy, Cambridge 1999, pp. 292–351

הדרך שבה ציוויליזציות, דתות וחברות מתייחסות אל הזמן ההיסטורי היא אחת התופעות המרתקות בתולדות האנושות והיא משקפת את המשמעות ואת התכלית שהן מעניקות לקיומן.

התייחסויות ליניאריות ומחזוריות אל הזמן משמשות בערבוביה ברוב החברות האנושיות, אם כי בשינוי הדגשים. הדתות הלא-מונותאיסטיות הבלטו לרוב את מחזוריות הזמן הנע במעגלים, לעומת הדתות המונותאיסטיות, שהדגישו יותר את התפיסה הליניארית שלפיה הזמן שהחל בנקודה מסוימת ממשיך לנוע בכיוון אחד. ביהדות, בנצרות ובאסלאם מצאה התפיסה הליניארית את ביטוייה החריפים ביותר במסורות האסכטולוגיות שהדגישו את חזון קץ-הימים ואת כינונו של סדר עולם חדש בעידן המשיחי.

בעולם המודרני הפכו לעתים הביטויים 'קיצם של עידנים', 'שלהי המאה', 'סוף האלף' ודומיהם למטפורות המשקפות חרדות אפוקליפטיות אך גם ציפייה ותקווה לזמנים טובים יותר. רק בעקבות הנהגת המאה הקלנדרית בתרבות האירופית בעת החדשה המוקדמת יכול היה להיווצר הזיהוי המלאכותי בין קיצם של עידנים וסופן של מאות, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בשלהי המאה ה-19. לקראת חילופי המאות דאו החריפה ההרגשה שהציוויליזציה המערבית נתונה במשבר עמוק שעה שלכאורה נתגלעו בה סימני הודקנות, ניוון והתפוררות.

בספר זה נקבצו מאמרים מאת חוקרים מדיסציפלינות ותחומים שונים שעניינם ההתמודדות של חברות ותרבויות לאורך ההיסטוריה עם התחושה של חילופי עידנים וסופן של תקופות.

0 01850000515 9
דאנאקוד 185-515

מחיר מומלץ לצרכן : 93.60 ש"ח

על העטיפה:

Aubrey Beardsley: *The Climax* (for *Salome* by Oscar Wilde), 1894